

Alpinistična zgodovina Makaluja

Viki Grošelj

I Mogočni Makalu

Makalu je s svojimi 8481 metri peta najvišja gora sveta. Nahaja se med Everestom in Kančendzengo ter se strmo pne nad dolino Baruna (Slika 1, str. 58). Njegova samostojna lega na vzhodu Nepala mu upravičeno daje pridih veličine in nedostopnosti, zrcali pa se tudi v njegovem imenu. V jeziku domačinov Maha Kala (kot imenujejo Makalu) pomeni veliko vreme, saj gora močno vpliva na vremenska dogajanja, in je tako pomembna za ljudi, ki na jugu naseljujejo doline pod njo. Tibetanci ga imenujejo Veliki črni, kar je pravi opis za mogočno črno piramido, ki jo gledajo s severa, največkrat povsem brez snega, saj ga sprti odnašajo močni vetrovi (Cleare, Sale, 2000).

2 Prvi poizkusi osvojitve Makaluja

Prve posnetke gore je v Evropo prinesla Howard-Burryjeva odprava na Everest leta 1921. Takoj je pritegnila pozornost francoskih plezalcev, ki so Tibetance zaprosili za dovoljenje za poskus vzpona na vrh, a jim ga niso dali. Tako se je plezalna zgodovina Makaluja začela šele po drugi svetovni vojni, natančneje leto po osvojitvi Everesta. Spomladi 1954 sta se ga lotili kar dve odpravi. Američani po zahtevnem jugovzhodnem grebenu. Odehali so na višini 7150 metrov. Novozelandska odprava pod vodstvom Edmunda Hillaryja je poskušala z jugozahoda. Zmagovalec Everesta leto poprej na Makaluju ni imel sreče. Med reševanjem enega od članov odprave je tudi sam padel v ledeniško razpoko in si polomil nekaj reber. Po nekaj tednih počitka se je ponovno pridružil ostalim plezalcem na gori, a je tako resno zbolel, da so ga komaj rešili. Po uspešni evakuaciji legendarnega vodje z gore so nadaljnje poskuse opustili.

Jeseni istega leta so pod goro prišli Francozi. Majhna raziskovalna odprava je bila predhodnica glavne, ki so jo načrtovali za pomlad 1955. Sledili so poskusu Novozelancev in se prebili na sedlo Makalu La. Z njega so opravili prvi pristop na 7640 metrov visoki Makalu II in še na 7790 metrov visoki Čomo Lenzo. Z obeh vrhov so imeli lepe razglede na zahodna pobočja Makaluja, po katerih naj bi naslednjo pomlad potekal glavni poskus.

Odpravo leta 1955 je vodil Jean Franco, v njej pa je bilo še deset vrhunskih plezalcev, med njimi veterana z odprave na Anapurno leta 1950, ko je bil preplezan prvi himalajski osemtisočak, Jean Couzy in Lionel Terray. Triindvajset višinskih nosačev, šerp, pod vodstvom Gyalzena Norbuja jih je idealno dopolnjevalo. Dokaj hitro so dosegli sedlo Makalu La, potem pa so se usmerili proti glavnemu vrhu. Tabor šest so postavili na višini 7800 metrov. 15. maja sta Couzy in Terray iz njega v idealnem

vremenu odšla proti vrhu. Za zadnjih 680 višinskih metrov sta potrebovala le štiri ure in ob enajstih dopoldan stopila na najvišjo točko gore. V naslednjih dveh dneh so vrh dosegli še Franco, Magnone, šerpa Gyalzen Norbu, Bouvier, Coupe, Leroux in Vialate. Vsekakor veličasten dosežek. Ob odlični organizaciji odprave in neverjetno lepem vremenu v ključnih dneh jim je bilo na koncu žal le, da gora ni štiristo metrov višja ...

Slika 1:

Odprava na Makalu leta 1975 in vrisana prvenstvena smer preko južne stene. (Foto arhiv V. Grošelj, 1975)

Franco je vrh opisal takole: »Vrh Makaluja je snežna piramida, tako ostra, da jo pokriješ z eno roko in en prst usmeriš proti Tibetu, drugega v smeri Nepala, tretjega proti Everestu. Čiste linije treh robov so tako trde, da se s težavo držimo na vrvicah treh naših cepinov, zasajenih vse do držaja. Morje negibnih oblakov širi svoje s soncem obrobijene valove. Prebadajo ga le veliki bližnji in daljni vrhovi, posejani kot otoki. V edinem vidnem delčku zemlje okoli baznega tabora se pod našimi nogami, štiri tisoč metrov niže, v čudežni odprtini vijuga tanka nit Baruna, kot bi služila za merilo. Pik 6 in Čamlang sta kot majhna otoka kamenja in ledu, ki ju obdaja morska pena. V daljavi proti vzhodu, več kot sto kilometrov daleč je Kangčendzenga, razgled pa sega še dlje. Presega nas samo Everest, ki je skoraj na dosegu roke« (Kalvoda, 1979, str. 9).

Leta 1961 je Hillary z mednarodno odpravo poskusil znova. Kar osem mesecev trajajoča odprava, na kateri so proučevali vpliv višine na človeški organizem, se je izkazala za odločno predolgo. Več mesecev so se zadrževali na višinah okoli 5700 metrov in na koncu drug za drugim začeli zbolevati. Vseeno pa so prinesli dragocena spoznanja v zvezi s človekovim prilagajanjem na višino ter se na gori prebili do višine 8350 metrov.

Japoncem je z veliko odpravo pod vodstvom Masaa Kumazave spomladi 1970 uspelo preplezati jugovzhodni greben gore. To je bila druga nova smer na Makalu, sledili pa so ameriškem poskusu iz leta 1954.

Samo leto kasneje je Robert Paragot pod elegantni zahodni raz gore pripeljal novo, močno francosko odpravo. Zahteven raz, »navpičen in raven kot črka i«, je skoraj dva meseca zaposloval najboljše francoske plezalce tistega časa, dokler se Seigneur in Mellet 23. maja nista prebila na vrh. S tem je bila preplezana tretja nova smer na goro.

Slika 2:

Proti taboru V na
višini 7500 metrov.
(Foto V. Grošelj,
1975)

3 V boj za vrh Makaluja se vmešajo slovenski alpinisti

Slovenci smo se z Makalujem prvič srečali leta 1972. V himalajsko dogajanja smo se vključili relativno pozno. Šele leta 1960 smo organizirali prvo himalajsko odpravo na sedemtisočak Trisul v indijski Himalaji, leta 1965 drugo na 7902 metra visoki Kangbačen v pogorju Kangčendzenge in tretjo leta 1969 na 7937 metrov visoko Anapurno II. Tedaj pa je prišel čas za poskus vzpona na prvi osemtisočak – Makalu.

Odpravo je vodil legendarni Aleš Kunaver. V njej je bilo osem plezalcev, Janko Ažman, Stane Belak - Šrauf, Janez Brojan, Danilo Cedilnik - Den, Janez Kunstelj, Matija Maležič, Marjan Manfreda - Marjon in Franc Štupnik - Cicko. Spremljali so jih zdravnik dr. Borut Pirc, novinar Zoran Jerin in trije znanstveniki, Janez Gregori, Jurij Kunaver in Tone Wraber.

Po 11 dni dolgem pristopnem pohodu od letališča Tumlingtar so bazni so bazni tabor postavili na višini 4950 metrov, nedaleč od prepadne in še nedotaknjene južne stene gore. Skupaj z vodjem so člani odprave sprejeli odločitev, da ne bodo poskušali v kateri od že preplezanih smeri, temveč se bodo lotili še ne preplezane južne stene. Glede na dotedanje skromne himalajske izkušnje neverjetno drzna odločitev, ki takrat žal ni prinesla tako zelenega in zasluženega uspeha, je pa slovenski himalajizem utirila v pravo smer. To je plezanje novih smeri v najbolj zahtevnih himalajskih stenah, kar je bila v tistem času tudi med himalajskimi velesilami še prava redkost.

Več kot dva meseca so oblegali steno. Zaradi zahtevnega plezanja so šerpe, neva-jeni takih težav in strmine, povsem odpovedali. Dodatne težave jim je tisto jesen

povzročalo izjemno slabo vreme z neobičajno nizkimi temperaturami, orkanskih vetrovi in ponavljajočimi se silovitimi snežnimi viharji. Relativno neizkušeni, saj je bila večina od njih prvič v Himalaji, a izjemno motivirani, so kljub temu najvišjo doseženo točko potiskali vse višje. Eden od njih, Danilo Cedilnik - Den je povedal, da so bili prepričani, da so tako ekstremno vreme in taki pogoji pač nekaj povsem običajnega za Himalajo.

Ko jim je že začelo primanjkovati tudi osnovne hrane, kot sta sladkor in moka, sta Janko Ažman in Matija Maležič kot prva Slovenca uspela preseči magično mejo 8000 metrov in tam postaviti peti višinski tabor. Za zadnje dejanje, poskus prodora proti vrhu, pa jima je preprosto zmanjkalo moči.

Povsem izčrpani, ozeblji in praktično brez hrane so se po dolgih dneh plezanja končno spet vsi zbrali v bazi in se odločili za vrnitev domov. A njihove kalvarije še zdaleč ni bilo konec. Med vračanjem čez več kot 4000 metrov visoko sedlo Barun La jih je zajel nov snežni vihar. Zapadlo je meter novega snega, bosji nosači so odmetavali tovore in začeli reševati sebe, lačni in izčrpani člani pa so se, po vseh prestanih naporih, skupaj z njimi, s skrajnimi napori prebili čez sedlo in do prve hrane (Kunaver in sod., 1974).

Tudi nekaj naslednjih odprav na Makalu ni bilo uspešnih. Češki poskus vzpona v južnem stebru leta 1973 se je s smrtjo Jana Kounickega tragično končal. Spomladi 1974 je bila pod južno steno močna avstrijska odprava pod vodstvom Wolfganga Nairza. Messner in Markl sta dosegla višino 7500 metrov, potem pa so odnehali. Messnerjeva izjava, da se čudi, kako so v tako težki steni do tedaj skoraj neznaní Jugoslovani prišli tako visoko, je bila med nekaterimi novinarji razumljena, kot da ne verjame v slovenski dosežek in so jo tako tudi zapisali. Nam, ki smo takrat že organizirali novo odpravo v južno steno, ki naj bi šla na pot jeseni 1975, pa so bila takšna pisanja in namigovanja le še dodatna vzpodbuda in motivacija (Nairz, 2008).

Slika 3:

Na francoskem grebenu 8300 metrov visoko. (Foto V. Grošelj, 1975)

Jeseni 1974 je avstrijski sledila še mednarodna odprava, ki jo je vodil Američan Fritz Stammberger. Njen član je bil tudi naš Matija Maležič, ki je dve leti prej v steni že presegel višino 8000 metrov. Tokrat pa niso bili tako uspešni. Stammberger in Maležič sta se prebila do višine 7800 metrov, potem pa so odnehali.

Šesta jugoslovanska himalajska odprava je odšla na pot sredi avgusta 1975 (Slike 1–6). Štela je 21 članov, vodil nas je Aleš Kunaver. Dobro organizirano in pripravljeno moštvo je imelo eno samo nalogo. V južni steni Makaluja dokončati delo iz leta 1972. Zaradi treh neuspešnih poskusov in narobe razumljene Messnerjeve izjave je južna stena Makaluja v alpinističnem svetu predstavljala enega največjih problemov takratnega plezanja v velikih stenah Himalaje.

Poznavanje pristopa do baze in večjega dela stene nam je bilo v veliko pomoč in nam je prihranilo veliko časa. 5. septembra smo postavili bazo in se v več navezih, ki so se na gori nenehno menjavale, lotili stene. Vsako od navez je vodil eden od veteranov z odprave leta 1972. Napeli smo več kot štiri kilometre vrvi in postavili pet višinskih taborov, zadnjega na višini 8050 metrov. Kljub orkansnemu sneženju, ki nam je v bazo naneslo meter in pol novega snega, smo v obdobju lepega vremena, ki je sledilo viharju, odšli v končni naskok. 6. oktobra sta vrh dosegla Stane Belak - Šrauf in Marjan Manfreda. Slednji celo brez uporabe dodatnega kisika. Pokvaril se mu je namreč ventil na aparaturi za kisik. Tedaj, leta 1975, je bil to najvišji vrh na svetu, osvojen na tak način. 8. oktobra sta bila na vrhu Janko Ažman in Nejc Zaplotnik, 10. oktobra Viki Grošelj in Ivč Kotnik, 11. oktobra pa še Janez Dovžan.

Stane Belak - Šrauf, prvi Slovenec na vrhu osemtisočaka, ga je doživel takole: »Z nekaj metrov sem gledal v vrh in prav nič si nisem mislil. Potem sem naredil nekaj naglih gibov in ratišče ‚bajle‘ zapičil v tisti beli skupek snežnih robov, ki so se stikali v beli konici. Še zadnji poteg in oči preplavi čudovita panorama severnega obzorja. Vrh! Prvi jugoslovanski osemtisočak je osvojen! Pozabljeni so trdni sklepi o dostojanstvu na vrhu, pozabljen strah in razočaranje v orjaški steni, preko katere smo napeli štiri kilometre vrvi, pozabljena vročina in deževje pristopnega marša, pozabljeni kaotični dnevi mrzličnih priprav na ta veliki trenutek. Na trebuhu ležim v snegu. Grabim sneg, kot bi se hotel prepričati. Res sem na vrhu. Prav na konici gore, ki je posvečena boginji Kali!« (Belak, 1997, str. 108).

Zadnji vzpon bi se kmalu končal tragično. Dovžanov soplezalec Zoran Bešlin je odnehal le nekaj metrov pod najvišjo točko, na sestopu pa ga je 8400 metrov visoko zajela noč. Bivakiral je in Dovžan ga je zaman čakal v taboru pet. Možnost, da bi Zoran v tistem mrazu preživel noč brez opreme za bivakiranje, je bila minimalna. Zjutraj se je Janez kljub izčrpanosti znova odpravil navzgor, skoraj do roba stene, da bi našel kako sled za Zoranom. Našel ni ničesar. Vrnil se je v tabor in sklenil počakati še eno noč, potem pa sestopiti. Pozno popoldan je le zaslišal slabotne klice na pomoč. Zoranu je uspelo nekaj neverjetnega. Preživel je bivak in kljub ozeblinam in izčrpanosti počasi sestopal. Janez je še tretjič odšel navzgor in mu pomagal do šotora, v naslednjih dveh dneh pa še čez steno, do tabora dve, kamor jima je naproti prišlo nekaj članov odprave. Izjemna Zoranova volja do preživetja in Janezova visoka etična odgovornost, da se je kljub skrbi za svojo varnost odločil počakati še en dan, sta botrovali temu, da smo goro zapustili brez žrtev. Če seveda odštejem Bešlinove amputacije. Po vrnitvi domov so mu v bolnišnici odrezali vse prste na obeh nogah in še dela obeh stopal (Grošelj, 2013).

Slika 4:

*Lotse in Everest z vršnega grebena Makaluja.
(Foto V. Grošelj, 1975)*

Sami smo uspeh na gori doživljali predvsem kot dokončanje drzne zamisli iz leta 1972, ki je dala smer in vzpodbudo našim prihodnjim ciljem v Himalaji. To je bil prvi osemstisočak za Slovenijo in Jugoslavijo ter dokončni stik s svetovnim himalajskim vrhom. Uspeh je močno odmeval. Takratni predsednik Tito nas je odlikoval z redom zaslug za narod, kot ekipa smo prejeli Bloudkovo nagrado in še nekaj drugih priznanj. Svetovni himalajizem pa je v svoj krog s simpatijami uvrstil tudi Jugoslavijo.

Leto po našem uspehu sta se na enem od gorniških festivalov srečala Reinhold Messner in Aleš Kunaver. Messner je pristopil k njemu, se mu opravičil, zatrdil, da nikoli ni dvomil o našem dosežku iz leta 1972, ter poudaril, da so ga nekateri namenoma narobe citirali. Kunaver je opravičilo džentelmsko sprejel, Messner pa je odtlej in vse do danes ohranil zelo visoko mnenje o slovenskih himalajskih dosežkih (Grošelj, 2013).

4 Nadaljnje odprave na Makalu

Leta 1976 je močni češkoslovaški odpravi, ki se ji je pridružil Španec Jordi Camprubi, uspelo preplezati novo smer preko jugovzhodnega stebra. 24. maja so vrh dosegli Milan Krissak, Karl Schubert in Španec Camprubi.

Vsakič, ko se reši en himalajski problem, se kmalu pojavi nov. Tako je bilo tudi na Makaluju. Po preplezani južni steni so se svetovni plezalci usmerili v še nedotaknjeno zahodno steno gore, ki se je zaradi previsne skalne pregrade na višini med 7700 in 8300 metri nihče ni upal lotiti. Tudi tu smo bili ob prvem poskusu leta 1977 zraven Slovenci. V mednarodni odpravi pod vodstvom Jeffa Lowa sta sodelovala Boris Krivic in Matija Maležič, ki sta tudi dosegla najvišjo točko v steni, 7000 metrov. Potem so zaradi prevelikih tehničnih težav in močnega vetra odnehali.

Leta 1981 je pod zahodno steno Makaluja prišla trojica takrat verjetno najmočnejših himalajskih plezalcev na svetu. Poljaka Wojcieh Kurtyka in Jerzy Kukuczka ter Anglež Alex MacIntyre. Stene so se lotili točno v vpadnici vrha. Prebili so se do previsne skalne pregrade na višini 7800 metrov. V naslednjih izčrpavajočih poskusih v zahtevni previsni steni so se prebili le kakih sto metrov više, potem pa zaradi prevelikih težav morali odnehati (Messner, 2001).

MacIntyre je odšel domov, Kurtyka in Kukuczka pa sta ostala. Predvsem slednji se ni mogel sprijazniti z neuspehom. V solo vzponu se je lotil najbolj levega dela zahodne stene. Mimo previsne pregrade se je prebil na severozahodni greben in po njem 15. oktobra dosegel vrh, kar je bilo izjemno dejanje solo plezalca.

Spomladi 1982 je korejskim plezalcem uspelo preplezati prvenstveno smer v vzhodni steni gore. Z jugovzhodnega grebena oziroma japonske smeri iz leta 1970 so se preko zgornjega dela vzhodne stene prebili v smer prvopristopnikov. Vrh je 20. maja dosegel Young Ho Heo skupaj s šerpama Angom Phurbo in Pasangom Norbujem. Jeseni istega leta se je zahodne stene lotila nova mednarodna odprava, v kateri so prevladovali poljski plezalci. Plezali so levo, tik ob previsni pregradi v zgornjem delu stene. Na koncu se je le Andrzej Czoku uspelo prebiti do vrha.

Slika 5:

*Viki Grošelj na vrhu
Makaluja
(10. oktober, 1975).
(Foto I. Kotnik, 1975)*

Dve leti kasneje, leta 1984, je novo smer, ki poteka med Kukuczko in Czokovo smerjo v zahodni steni, uspelo preplezati Švicarju Romolu Nottarisu. Vrh je dosegel 29. septembra.

Francozu Marcu Battardu je leta 1988 uspelo prvo prečenje Makaluja. 27. maja je vrh dosegel preko zahodnega grebena, potem pa sestopil po smeri prvopristopnikov. Jeseni istega leta je, prav tako Francozu, Pierru Beghinu, tudi uspelo prečenje gore. Po delno prvenstveni smeri v južni steni je 6. oktobra dosegel vrh, potem pa podobno kot Battard sestopil po smeri prvopristopnikov.

Leta 1993 se je mednarodne odprave v zahodno steno Makaluja udeležil tudi eden takrat najboljših slovenskih plezalcev Slavko Svetičič. Prebili so se nekoliko više, do višine 7800 metrov, a tudi morali odnehati (Škarja, 2004).

Spomladi 1995 je pod goro s tibetanske strani prišla močna japonska odprava. Njihov cilj je bil prvenstveni vzpon po vzhodnem grebenu in severni steni. 21. maja so novo smer malo pod vrhom priključili na smer prvopristopnikov. Na najvišjo točko pa so stopili Toshiro Arai, Masajuki Matsubara, Osamu Tanabe in Atshushi Jamamoto.

Po številnih poskusih različnih odprav je Rusom leta 1997 uspelo preplezati še eno novo smer v desnem delu zahodne stene, vendar so se največjim težavam izognili tako, da so desno smer na višini 8200 metrov priključili k francoski po zahodnem grebenu. Vrh so 24. maja dosegli Aleksej Bolotov, Igor Bugačevski, Jurij Ermančuk, Dimitrij Pavlenko in Nikolaj Žilin.

Previsna skalna pregrada v vršnem delu, glavni problem zahodne stene, je ostala nedotaknjena tudi leta 2008, ko so se je lotili takrat eni najboljših plezalcev na svetu, Američana Vince Anderson in Steve House ter Slovenec Marko Prezelj. Čeprav so dobra dva meseca vztrajali pod goro, jim orkanski vetrovi in težavno plezanje v skali niso pustili više od 7500 metrov.

2. februarja leta 2009 je bil opravljen prvi zimski vzpon na Makalu. Nanj sta se povzpela Kazahstanec Denis Urubko in Italijan Simone Moro (Sale in sod., 2012).

Leta 2011 se je Marko Prezelj s Stevom Housom spet vrnil pod Makalu. Tokrat s podobnimi cilji kot tri leta prej. Z njima so bili še trije izvrstni slovenski alpinisti, Rok Blagus, Luka Lindič in Boris Lorenčič. A tudi tokrat niso imeli sreče z vremenom in razmerami, ki so za vzpone v alpskem slogu še toliko bolj pomembne. Najvišje, 8200 metrov visoko, sta v smeri prvopristopnikov prišla Blagus in Lindič.

Leta 2014 se je Makaluja lotila mini slovenska odprava pod vodstvom Irene Mrak. Njena člana pa sta bila še Mojca Švajger in Tomaž Goslar. Osnovni cilj trojice je bil vzpon po smeri prvopristopnikov, imeli pa so tudi več znanstveno raziskovalnih ciljev. Dosegli so višino 7100 metrov, potem pa morali zaradi težavnih razmer in boleznih Mrakove odnehati.

Slika 6:

Zaradi hudih omrzlin smo morali Zorana zadnjih nekaj dni sestopnega pohoda nositi. (Foto V. Grošelj, 1975)

Do leta 2022 je bilo na Makaluju preplezanih dvanajst prvenstvenih smeri ali variant. Med njimi ima prav naša smer (Jugoslovanska) preko južne stene še danes izjemno veljavo in ugled. Problem centralnega dela Makalujeve zahodne stene pa še danes predstavlja enega največjih izzivov Himalaje.

5 Sklep

Makalu je zaradi svoje višine, mogočnosti in nedostopnosti od nekdaj predstavljal izziv za nekatere največje alpiniste sveta, zato ne preseneča, da so bile prve odprave nanj, kljub zvonečim imenom tedanjega časa, neuspešne. Prvi so ga leta 1955 osvojili Francozi pod vodstvom Jean Franca. V prihodnjih letih so jim sledile številne druge odprave, v okviru katerih so člani odprav pogosto poskušali preplezati tudi nove smeri.

V boj za osvojitve vrha smo se leta 1972 vmešali tudi Slovenci, ki smo v nadaljevanju na Makalu skušali splezati na kar sedmih različnih odpravah. Na vseh je bila v ospredju želja na gori opraviti nekaj novega, bodisi prvenstvene smeri, vzpone v alpskem slogu, smučanje z vrha ipd. To je bil eden glavnih razlogov, da smo bili le enkrat uspešni. A slovensko himalajsko plezanje je z Makalujem povezano bolj kot s katerim koli drugim osemtisočakom. Pod njim, v njegovi južni steni, leta 1975 pa tudi na vrhu, sta se rodili vizija in usmeritev, ki sta v naslednjih letih Slovenijo odločno postavili na himalajski zemljevid sveta, sčasoma pa jo v svetovnem himalajskem vrhu utrdili kot eno vodilnih držav.

Literatura in viri

Belak, S., 1997. *Veliki dnevi*. Ljubljana: Siddharta.

Cleare, J., Sale, R., 2000. *Climbing the World's 14 highest mountains – The History of the 8,000-Meter Peaks*. Seattle: The Mountaineers book.

Grošelj, V., 2013. *Velikani Himalaje*. Ljubljana: Planinska založba.

Kalvoda, J., 1979. Geomorphological map of the Barun glacier region, Khumbakarna Himal. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 14, 1, str. 3–38.

Kunaver, A., Cedilnik, D., Belak, S., Maležič, M., Jerin, Z., Kunaver, J. 1974. *Makalu*. Mladinska knjiga.

Messner, R., 2001. *The Big Walls*. Seattle: The Mountaineers book.

Nairz, W., 2008. *Die wilden siebziger Jahre in Himalaya*. Dunaj: Egoth verlag.

Sale, R., Rodway, G., Jurgalski, E., 2012. *On top of the world – The New Millenium*. VB: Coberley Snowfinch Publishing.

Škarja, T., 2004. *Slovenci v Himalaji*. Ljubljana: Planinska založba.